

HET ATLASPROJECT NEDERLANDSE MOLLUSKEN WITTE PLEKKEN EN GEKLEURDE STIPPEN

Adriaan Gmelig Meyling

Het ANM; hoe is 't nu?

U bent lid van de Nederlandse Malacologische Vereniging en u heeft daarom vast wel eens in ons eigen land slakken, tweekleppigen of andere mollusken waargenomen. Wat heeft u toen gedaan? Heeft u de waarnemingen alleen gedaan en bent u toen doorgelopen? Of heeft u de exemplaren opgenomen in uw collectie? Of heeft u uw waarnemingen ook veilig gesteld voor de eeuwigheid en ze doorgegeven aan het Atlasproject Nederlandse Mollusken? Dan bent u vast wel benieuwd hoe het nu staat met het ANM. Mocht u uw waarnemingen tot op heden niet aan het ANM hebben toevertrouwd, laat u dan overtuigen dat iedere waarneming van belang is. Ook die van u!

Voor degenen die het Atlasproject nog niet kennen: dit project heeft tot doel zo veel mogelijk waarnemingen van mollusken in Nederland bij elkaar te brengen in één database, zodat de kennis gebundeld wordt en er een beter inzicht ontstaat in de verspreiding van de soorten in Nederland. Met behulp van deze gegevens zal in de toekomst een verspreidingsatlas worden uitgebracht. De gegevens kunnen ook gebruikt worden voor de bescherming van bijzondere soorten.

Sinds de start van het Atlasproject in 1994 zijn al heel veel waarnemingen in de ANM-database bijeengebracht, maar nog steeds zijn er diverse 'ongevulde' plekken in Nederland; plaatsen die nog niet of nauwelijks op het voorkomen van weekdieren lijken te zijn onderzocht. Zulke plekken, waarvan nog nauwelijks bruikbare waarnemingen zijn, worden 'witte plekken' genoemd. (De term Witte plek is ontstaan door de bekende stippenkaarten, waarbij er zwarte of gekleurde stippen staan op plaatsen waar de soort is waargenomen en er dus witte plekken zijn waar de soort niet is gevonden).

Daarnaast zijn er plekken die vroeger wél goed zijn onderzocht, maar na 1990 nog niet. Dergelijke plekken hebben de hoogste prioriteit om goed onderzocht te worden, omdat we in de atlas zowel de verspreiding van vóór 1990 als die van daarna willen presenteren en veranderingen in verspreiding goed willen kunnen aantonen. De plekken die dus het meest dringend moeten worden onderzocht worden weergegeven in een zogenaamde rode plekken kaart.

Maar straks meer over de witte en rode plekkenkaarten. We zullen eerst zien waar we met het ANM staan en daarna komt aan bod hoe we met het Atlasproject verder willen gaan. Uiteraard hopen we dat u daar aan wilt bijdragen.

Stand van zaken: over het half miljoen

Het gaat de goede kant op met het Atlasproject. In 2002 bevonden zich circa 200.000 waarnemingen in de

ANM-database. Eind 2004 stond de teller op circa 350.000 en ergens in augustus van 2005 werd de mijlpaal van een half miljoen molluskenwaarnemingen voorbij gestreefd. De groei in 2004 en 2005 danken we aan vele uiteenlopende bronnen. Om er een aantal te noemen:

- ANM-waarnemingen zelfstandig of in groepsverband gedaan in de afgelopen drie jaar door ANM-waarnemers en regio-coördinatoren ingestuurd op formulieren, per mail of data-spreadsheet;
- Gerichte inventarisaties uitgevoerd in Zeeland, Noord-Brabant en Zuid-Holland, zoals uitgevoerd door Arno Boesveld (EIS Nederland);
- ANM-waarnemingen gedaan tijdens gerichte excursies in heel Nederland, zoals die van de NMV (diverse locaties), in Limburg (begeleid door Stef Keulen e.a.) en in Zeeland (begeleid door Harry Raad e.a.);
- Oude waarnemingen uit literatuur of collecties zoals bijvoorbeeld de vele honderden waarnemingen van Henk Mienis;
- Gerichte inventarisaties uitgevoerd in het kader van het HabSlak-project. Bij dit subproject binnen het ANM is de aandacht gericht op de drie nog in Nederland voorkomende molluskensoorten die vermeld staan op de Habitatrictlijn. In 2004 en 2005 zijn bijna 2400 locaties binnen 400 km-hokken grondig onderzocht op het voorkomen van de Nauwe korfslak en de Zeggekorfslak, maar ook alle andere mollusken die in monsters en bij zichtwaarnemingen zijn waargenomen, zullen nog dankzij de inzet van vrijwilligers in de ANM-database terecht komen. (Meer resultaten van dit project worden in het voorjaar van 2006 gepubliceerd op www.anemoon.org/habslak);
- Gerichte inventarisaties uitgevoerd om tot een regionale atlas te komen, zoals in Flevoland uitgevoerd door Bert Jansen e.a. en op de waddeneilanden door Sylvia van Leeuwen;
- Autochtone mariene waarnemingen uit Anemoon-projecten, zoals het Monitoringproject Onderwater Oever (MOO) en het Strandaanspoelsel Monitoring Project (SMP);
- Autochtone mariene waarnemingen vermeld in het Centraal Systeem (CS) van de Strandwerkgemeenschap (SWG);
- Waarnemingen van zoetwatermollusken gedaan door Waterschappen, welke zijn opgenomen in de STOWA-database;
- Waarnemingen van zoetwater-onderzoek in Noord-Holland o.l.v. wijlen Henk van der Hammen (laatste decaden vorige eeuw);
- Waarnemingen van Zeenaaktslakken verzameld door Rob Dekker;
- Mariene waarnemingen op het Nederlands Continenten-

taal Plat afkomstig uit diverse NIOZ-projecten;

- Mariene waarnemingen op NCP opgetekend door D. Eisma in 1966;
- Mariene waarnemingen afkomstig van het MILZON-project uitgevoerd rond 1990;
- Mariene waarnemingen afkomstig uit het Kustgenese project van de voormalige Rijks Geologische dienst;
- Diverse waarnemingen uit allerlei literatuurbronnen, ingevoerd door bureaumedewerkers (vrijwel uitsluitend vrijwilligers) van het ANM.

Op naar de 600.000

Naast bovengenoemde bronnen zijn er nog tal van bronnen waarvan de waarnemingen al op korte termijn aan de database zullen worden toegevoegd. Zo worden momenteel in het kader van een NWO-project op het Zoölogisch Museum van Amsterdam collectiegegevens van eigen land ingevoerd. In hoeverre ook voor de Naturalis collectie aan een dergelijk project te denken valt, is nog niet duidelijk.

De "gewone" slakken hebben in 2005 erg veel extra aandacht gekregen. De KNNV heeft in samenwerking met het ANM een publieksproject onder de titel "Ogen-op-steeltjes" in 2005 gedraaid, waarbij duizenden waarnemingen zijn verzameld van een tiental goed herkenbare landslakken. Ook deze waarnemingen zijn goed bruikbaar, omdat we juist van algemenere soorten relatief weinig waarnemingen ontvangen. Vooral de échte malacologen vinden die 'algemeentjes' helaas niet meer leuk, waardoor waarnemingen van deze soorten maar weinig worden gemeld.

Momenteel is de invoer van de HabSlak waarnemingen uit 2005 in volle gang. Het Rijksinstituut voor Visserij Onderzoek (RIVO) heeft verder onlangs toegezegd ook data te willen leveren aan het ANM; deze zijn vooral hard nodig om de witte plekken in de Zeeuwse Delta en de Voordelta te kunnen inkleuren.

Waarnemingen door vrijwilligers/ liefhebbers blijven van groot belang, zowel voor gewone als bijzondere soorten.

Bruikbaar en minder bruikbaar

Het half miljoen is dan wel overschreden, maar voor de Atlas zijn lang niet alle waarnemingen bruikbaar. Van de half miljoen records zijn nu circa 350.000 in meer of mindere mate gescreend op bruikbaarheid. Meer dan 150.000 waarnemingen moeten nog worden nagelopen. 240.000 waarnemingen hebben het predikaat 'bruikbaar' opgeprikt gekregen. Dat wil zeggen dat deze waarnemingen in elk geval aan de volgende eisen voldoen:

- de soort komt of kwam autochtoon in Nederland voor, dus in ecologische omstandigheden waar deze kon overleven;
- er is geen directe aanleiding tot twijfel over de determinatie van de soort;
- de waarneming heeft betrekking op levende exemplaren of op exemplaren die relatief kort voor de

waarneming op de betreffende locatie zijn gestorven (categorieën 'levend' en 'vers'). Een doublet met vleesresten is doorgaans wel bruikbaar, maar een enkele klep niet. Die kan afkomstig zijn van een dier dat al jaren of eeuwen dood is;

- de waarneming heeft geen betrekking op een soort die van elders is gekomen. Waarnemingen van exemplaren die bijvoorbeeld op riemwier zijn gevonden worden niet bij de uiteindelijke atlasweergave betrokken;
- Bij de waarneming zijn X- en Y-coördinaten (RD-grid) bepaald;
- Van de waarnemingen is in ieder geval het jaar van waarnemen bekend.

Opgemerkt moet worden dat de screening is uitgevoerd met oog op het vervaardigen van de verspreidingsatlas met een 'resolutie van 5 bij 5 km'. Het is zeker niet zo dat voor elke waarneming de coördinaten tot op de kilometer of nauwkeuriger zijn gecontroleerd. Voor specifiek onderzoek aan de hand van de ANM-database op een fijner schaalniveau, zullen zeer veel waarnemingen uit de periode vóór het huidige GPS-tijdperk, opnieuw moeten worden nagelopen. Voor enkele soorten, groepen en gebieden is dit overigens al wel gedaan, zoals voor de Nauwe korfslak, de Zeggekorfslak, de Zoetwaterneriet en de Purperslak en voor veel data van de Waddeneilanden, Limburg en Zeeland. Hierbij zijn ook aan oude waarnemingen zoveel mogelijk coördinaten met een hoge nauwkeurigheid toegekend. Een zeer tijdrovende bezigheid, waarbij vindplaatsen op oude landkaarten moeten worden teruggezocht en het soms noodzakelijk kan zijn de waarnemer van weleer of diens aantekeningen te raadplegen.

Bureauwerk en PR

Voor het noodzakelijke coördinatie- en bureauwerk (folders en determinatiemateriaal versturen, contacten onderhouden, nieuws voor de nieuwsbrief bijhouden, etc.) is in de afgelopen jaren veel werk verricht door de landelijke coördinator Rykel de Bruyne, geholpen door een wisselend team van vrijwillige medewerkers. Al dan niet in het kader van het ANM of het KNNV-project werden door medewerkers diverse lezingen in het land gehouden, met name door Herman Roode en Tello Neckheim. Geert van Poelgeest verzorgde fietsexcursies en een tentoonstelling.

De betaalde coördinatie (in 2003 twee dagen per week, in 2004 één dag per week (dankzij subsidies van het VSB fonds en het Prins Bernhard Cultuur Fonds voor twee jaar) is sinds 1 januari 2005 opgehouden, maar werd op vrijwillige basis voortgezet. Door deze minder intensieve 'leiding' en doordat de voorrang naar andere projecten is uitgegaan (zoals het HabSlak-project) zijn bepaalde zaken helaas lang blijven liggen. Vanaf 1 april 2006 gaat de landelijke ANM-coördinator Rykel de Bruyne -voor een beperkte tijd - weer voor één dag in de week betaald aan de slag. Dan zal er onder meer

weer worden gewerkt aan de verspreiding van de ANM-nieuwsbrief (De Voelspriet) en aan andere informatieve projecten. Ook de verdere bewerking van de database zal weer een extra impuls krijgen, waarbij beheer zowel zal kunnen plaatsvinden op de Mac als op de PC.

Voorlopige kaarten per soort

Zoals gezegd zijn inmiddels 240.000 waarnemingen als bruikbaar getypeerd, bruikbaar genoeg om van 346 soorten voorlopige kaarten te presenteren. De kaarten treft u aan op www.anemoon.org/anm (klik op 'voorlopige kaarten'). De kaarten presenteren op een atlashokniveau van 5 bij 5 kilometer de waarnemingen. Rode vierkantjes geven de atlasblokken waar de soort vóór 1990 is waargenomen. Groene rondjes geven de atlasblokken waar de soort na 1990 is teruggevonden. De kaarten zijn ingedeeld in vijf groepen: Landslakken (102 soorten), Zoetwaterslakken (64 soorten), Mariene naaktslakken (48 soorten), Mariene tweekleppigen (85 soorten) en Mariene huisjesslakken (47 soorten). Er zijn soorten waarvan nog geen kaartje is opgenomen, omdat van deze soorten te veel waarnemingen niet betrouwbaar zijn.

Overigens wordt hier bewust van kaarten gesproken en niet van verspreidingskaarten, omdat grote delen van Nederland echt nog beter moeten worden onderzocht, alvorens er een redelijk verspreidingsbeeld kan ontstaan. Dit geldt vooral voor landslakken, voor de periode na 1990 en voor de provincies Groningen, Friesland, Overijssel en Gelderland.

Wel zijn er vergevorderde plannen voor regionale verspreidingsatlassen, zoals die van Flevoland (met als auteur en drijvende kracht Bert Jansen).

Gerichte Veldwerk Fase

In de eerste alinea's werd al aangeroerd dat de ANM-database inmiddels veel waarnemingen bevat. Het is opmerkelijk dat veel waarnemingen vaak uit dezelfde atlashokken komen. Men gaat vaak naar bekende plekken, omdat men weet of heeft gehoord dat daar bepaalde soorten zitten. Ook excursies gaan bijna per definitie naar de interessante plekken die bekend zijn. Gelukkig zijn, zoals hierboven al beschreven vele gerichte inventarisaties uitgevoerd. Besloten is nu om de gerichte inventarisaties bij het ANM niet alleen regionaal maar ook landelijk grote prioriteit te geven. Feestelijk luiden we daarom hierbij de zogenaamde "Gerichte Veldwerk Fase" in.

Witte en rode plekkenkaarten

Ten behoeve van de Gerichte Veldwerk Fase zijn afzonderlijk voor zowel land- als zoetwatermollusken twee type kaarten gemaakt: de zogenaamde Witte plekken kaarten en de Rode plekken kaarten. Deze kaarten zijn te zien op www.anemoon.org/anm. Klik in het linker-menu op Witte of Rode plekkenkaarten.

De Witte Plekken-kaarten geven de atlashokken weer waar nog nooit goed naar mollusken is gezocht. Dat gebeurt afzonderlijk voor zowel de periode 1900 tot 1990 als voor de periode 1990 tot heden, als voor de periode 1900 tot heden.

Rode plekken zijn atlasblokken waar veel oude waarnemingen van zijn, maar weinig recente. Deze atlasblokken hebben de hoogste prioriteit om te worden onderzocht. De Rode plekken kaarten geven middels verschillende roodtinten de urgentie aan. Hoe roder het atlasblok des te belangrijker is het om dit atlashok te herinventariseren. Een atlashok is belangrijker naarmate er vóór 1990 meer soorten zijn waargenomen.

Bij de Gerichte Veld Fase beginnen we daarom de atlashokken te inventariseren die het meest rood zijn, daarna gaan we door met de atlashokken die lichter roze zijn en we eindigen met de witte hokken die nog nooit zijn onderzocht.

Gerichte Veldwerk Fase niet uitputtend

Veel ANM-waarnemers hebben laten weten dat ze een 5 bij 5 km-hok te groot vinden om geheel en grondig op slakken te onderzoeken. Met de verspreidingsatlas als doel voor ogen, moeten we afstappen van het idee dat een atlashok geheel grondig en volledig moet worden onderzocht. Dat lukt immers alleen wanneer heel veel locaties en biotopen binnen een atlashok worden onderzocht. Dit kan men doorgaans niet vergen van vrijwilligers. Op dit moment kunnen alleen bepaalde delen in de provincies Noord- en Zuid-Holland, Limburg en Noord-Brabant worden getypeerd als 'goed' geïnventariseerd. Het zal onhaalbaar zijn een dergelijk inspanning te leveren voor alle atlashokken. Dit is echter geen probleem. Met een verspreidingsatlas pretenderen we niet dat iedere atlasblok 100% volledig op elke soort is onderzocht, maar wel streven er naar dat de verspreidingsbeelden over geheel Nederland zo min mogelijk vertekeningen weergeven.

Maar wat kunt u er mee?

Gelukkig, u leest nog steeds. U bent kennelijk geïnteresseerd in het ANM, maar vraagt zich af wat u nu kan doen om het ANM van die rode, roze en daarna witte plekken te verlossen. Zie hier voor u het volgende stappenplan:

- U gaat naar www.anemoon.org/anm.
- U klikt op Rode atlas-hokken. U treft dan een lijstje met de atlashokken die de hoogste prioriteit hebben om onderzocht te worden.
- U kiest uit deze lijst een atlashok dat voor u niet al te veraf ligt van uw woonhuis of vakantieverblijf of een gewoon een atlasblok wat u interessant lijkt.
- U stuurt een mailtje naar anemoon@cistron.nl met bijvoorbeeld de mededeling: "ik wil ANM-hok 125-455 -Land doen" of : "ik wil ANM-hok 125-455 -zoet doen" of: "ik wil het 5x5 hok doen waarin het volgende 1x1 kilometerhok ligt."

- U krijgt dan een mail retour met een overzichtje van waarnemingen uit het verleden uit desbetreffend atlasblok en/of andere informatie. Tevens ontvangt u een spreadsheet waarin u uw waarnemingen kunt invoeren.
- Vanaf dat moment is het door u gekozen atlasblok uw atlashok. Dit wordt, indien u dat wilt, vermeld op de ANM-website, met uw naam er bij. Een atlashok kan natuurlijk ook door meerdere personen onderhanden worden genomen of tijdens een excursie.
- Desgewenst kunt u ook vragen om het adres van de regiocoördinator in uw omgeving of andere mensen uit uw regio
- U gaat dan allereerst op zoek naar de soorten die in het verleden zijn waargenomen
- Ook zoekt u naar andere soorten, beginnende met soorten die Stichting ANEMOON er op basis van waarnemingen uit omliggende atlasblokken verwacht.
- Als u soorten niet kent of u twijfelt, dan hopen we dat u ze opstuurt naar Stichting ANEMOON, Postbus 29, 2120 AA Bennebroek. **Wel goed verpakken** in doorschijnende fotokokertjes. Slakken doden in spiritus of alcohol (daarna drogen) of levend verzenden met vochtige watten/mos en (vergeet niet gaatjes in container/fotokokertje te prikken!).
- Als u 90% van de te verwachten soorten heeft waargenomen dan kunt u stoppen. Natuurlijk kunt u door gaan en naar alle soorten gaan zoeken, maar u kunt ook een volgend vak voor uw rekening nemen. Op deze manier voorkomen we dat mensen te lang blijven hangen in één atlashok.
- Wanneer u ondanks lang zoeken (laten we zeggen meer dan 10 keer) de 90% van het aantal te verwachten soorten niet haalt, wat natuurlijk kan door biotoopverlies e.d., dan kunt u ook stoppen met dat atlashok.

Tot slot

We hopen met de gerichte veldwerkfase een definitieve verspreidingsatlas sneller te realiseren. De definitieve atlas zal waarschijnlijk gefaseerd uitkomen in drie delen: mariene mollusken, landmollusken, zoetwatermollusken en we hopen deze uit te kunnen brengen in 2008, 2009 en 2010. Voor een belangrijk deel zal dit afhangen van uw waarnemingen. Tot de definitieve atlassen verschenen zijn, kunt u altijd de voorlopige resultaten bekijken op: www.anemoon.org/anm

Dankwoord

Vanaf deze plaats wil ik, mede namens Stichting ANEMOON, alle regiocoördinatoren en vrijwilligers en instituten hartelijk bedanken voor de waarnemingen die zij in de afgelopen jaren ter beschikking hebben gesteld aan het ANM. Vanzelfsprekend gaat veel dank uit naar iedereen die op een andere wijze een bijdrage heeft geleverd aan het ANM; zoals de vrijwillige bureamedewerkers Herman Roode, Ineke Peeters, Klaas Jonges, Inge van Lente, Tello Neckheim, Nancy Elbersen, Annie Elbersen en Jeroen Willemsen. Tot slot gaat natuurlijk ook veel dank uit naar Rykel de Bruyne voor het vele werk dat hij als Landelijk ANM-coördinator heeft verzet.

Adres van de auteur:

Adriaan Gmelig Meyling

Heemskerklaan 119

2181 XN Hillegom,

E-mail: anemoon@cistron.nl

Website over het atlasproject: www.anemoon.org/anm